

**КОМПЬЮТЕРДИК КӨЗ КАРАНДЫЛЫК БОЮНЧА ТҮШҮНҮКТӨР, АНЫН
ТҮРЛӨРҮ ЖАНА КЕЛИП ЧЫГУУСУНУН НЕГИЗГИ СЕБЕПТЕРИ
ПОНЯТИЯ ПО КОМПЬЮТЕРНОЙ ЗАВИСИМОСТИ, ЕЕ ВИДЫ И
ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ
CONCEPTS OF COMPUTER ADDICTION, ITS TYPES AND MAIN CAUSES**

***Аннотация.** Бул макалада компьютердик көз карандылык боюнча түшүнүктөр, анын түрлөрү жана келип чыгуусунун негизги себептери жөнүндө сөз болот. Автор компьютердик көз карандылыктын окуучулардын аң-сезимине терс таасирине көңүл бурат.*

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются понятия компьютерной зависимости, ее виды и основные причины возникновения. Автор акцентирует внимание на негативном влиянии компьютерной зависимости на сознание студентов.*

***Abstract.** This article discusses the concepts of computer addiction, its types and the main causes of its occurrence. The author focuses on the negative impact of computer addiction on students' consciousness.*

***Түйүндүү сөздөр:** келип чыгуу, компьютер, көз карандылык, себептери, түрлөрү.*

***Ключевые слова:** происхождение, компьютер, зависимость, причины, виды.*

***Keywords:** origin, computer, dependence, causes, types.*

"Компьютерге көз карандылык" термини биринчи жолу 20-кылымдын 80-жылдарынын башында америкалык илимпоздор тарабынан каралган, бирок дагы эле толук кабыл алынган эмес. Э.Фроммдун ою боюнча, компьютердик көз карандылык – бул адамдын компьютерде иштөөгө же убакыт өткөрүүгө болгон патологиялык көз карандылыгы [13]. 1996-жылы америкалык психиатр Иван Голдберг компьютердик көз карандылыкты аныктоо үчүн- компьютердик көз карандылык деген жаңы терминди сунуштаган. Компьютердик көз карандылык – бул компьютерди жана анын ресурстарын, анын ичинде интернетти колдонуудан келип чыккан химиялык эмес көз карандылык [4, 83-б.]. Белгилей кетсек, бул терминдин заманбап чечмелениши 20-кылымдын аягында берилгенден, мазмуну боюнча көп деле айырмаланбайт. А.Л.

Венгердин айтымында, компьютердик көз карандылык – бул компьютерди кандай кана түрлөрүн болбосун колдонууга аракеттенүүгө байланыштуу болгон көз карандылык деп белгилеген. Бул көрүнүш 20-кылымдын аягында кеңири жайылган. Азыркы өнөр жайы өнүккөн өлкөлөрдө жана акыркы жылдары Россияда барган сайын кеңири таралууда [3].

1989-жылы Эл аралык конференцияда компьютердик көз карандылык расмий түрдө Оорулардын Эл аралык Классификациясынын (МКБ) тизмесине киргизилген. Бүгүнкү күндө бул 21-кылымдын жалпы таанылган оорусу жана психикалык бузулуу болуп саналат. Изилденип жаткан кубулушту көз карандылыктын салттуу түрдө аныкталган формалары менен салыштырууда, биз Т.П. Короленко жана Т.А. Донскийдин аддиктивдүү жүрүм-турум жөнүндөгү түзүмүнө таяндык. Алар бул 5 жүрүм-турумду кандайдыр бир заттарды кабыл алуу аркылуу адамдын психикалык абалын жасалма түрдө өзгөртүү же кандайдыр бир иш-аракеттердин түрлөрүнө дайыма көңүл буруу аркылуу реалдуулуктан качуу каалоосу катары мүнөздөшөт [7]. Ошентип, биз компьютердик көз карандылык- аддиктивдүү жүрүм-турумдун түрлөрүнүн бири

экендигин жана адамдын өзүнүн эмоционалдык жана психикалык маанайын өзгөртүү менен, күнүмдүк жашоодон качуу каалоосу аркылуу мүнөздөлөөрүн аныктадык. Бул учурда адам бир гана күнүмдүк түйшүктөрүн экинчи планга таштабастан, анын психикасынын иши басаңдап, көбүнчө учурда жеке инсандык өнүгүү толугу менен токтойт. Ошентип, адамдар жашоосундагы ар кандай маселелерди чечүүдөн качып башташат [14].

Компьютердик көз карандылык өзүнөн-өзү пайда болбойт, ал кыйыр түрдө компьютердик ишмердүүлүктөн келип чыгат. Бүгүнкү күндө Ю.Д. Бабаев жана А.Е. Войскунский компьютердик ишмердүүлүктүн үч негизги түрүн бөлүп көрсөтүшөт:

- 1) Когнитивдик – программалоо жаатындагы билимге болгон ышкыбоздук;
- 2) оюн – компьютердик оюндарга, атап айтканда, Интернет аркылуу болгон оюндарга болгон ышкыбоздук;
- 3) Коммуникативдик – тармактык байланышка болгон кумарлануу же акыркы вариант катары «Интернет көз карандылык» [1].

Компьютердик иш-аракеттердин саналып өткөн түрлөрүнөн кыянаттык менен пайдалануу кийинчерээк инсанды психиканын глобалдык трансформациясы түрүндө чагылдырылган ар кандай компьютердик көз карандылыкка алып келет. Ошентип, бүгүнкү күндө изилдөөчүлөр интернетке психологиялык көз карандылыкты – тармактык көз карандылыкты жана компьютердик оюндарга көз карандылыкты – кибераддиктивдүүлүктү ажыратып жатышат. Алардын ар биринин өзүнүн себептери жана кесепеттери бар жана ар кандай курактагы топторго тиешелүү. Белгилүү болгондой оюнга 10 жаштан 18 жашка чейинки жаштар кызыгышат [5]. Кибераддиктивдүүлүк (компьютердик оюндарга көз карандылык) белгилүү бир оюндун мүнөзүнө жараша топторго бөлүнөт:

I. Ролдук компьютер оюндары (чындыктан максималдуу качуу).

II. Ролдук эмес компьютердик оюндар (максатка жетүү каалоосу – оюнду аягына чыгаруу, максатка жетүүдөгү толкундануу, упай топтоо). Белгилей кетсек, бүгүнкү күндө "кибераддиктивдүүлүк" термини дээрлик колдонулбай калган. Компьютердик оюндардын массалык түрдө колдонулушуна байланыштуу окумуштуулар расмий түрдө «кибернетикалык кумар оюндарына көз карандылык» деген жаңы терминди киргизишкен. Ошентип, кибернетикалык кумар оюндарына көз карандылык- психологиялык көз карандылыктын бир түрү болуп саналат, ал видео жана компьютердик оюндарга болгон обсессивдүүлүктөн көрүнүп турат. Көз карандылыктын бул түрү кеңири талкууланган жана талаш-тартыштуу маселе болсо дагы анын статусу дагы эле расмий эмес деңгээлде [9]. Көз карандылыктын кийинки түрү интернетке психологиялык көз карандылык же сетевизм (тармактык). Анын негизги белгиси Интернетте үзгүлтүксүз музыка жүктөө, ар кандай программалар, баарлашуу чаттары, форумдар жана тезтез жана узак убакытты өткөрүү, болуп саналат. Ошондой эле, сетеголиктер аларды реалдуулукка өткөрүүгө аракет кылбастан, чексиз виртуалдык тааныштарды топтой алышат. Мындан тышкары, алар өзүн-өзү изоляциялоо, ички көрсөтмөлөрдү жоготуу, дисбаланс, көңүл коштук, шалаакылык, жакындарына кайдыгерлик жана провайдердин кызматтарына төлөө үчүн олуттуу чыгымдар менен мүнөздөлөт. Компьютердик көз карандылыктын негизги белгилеринен тышкары, сетеголиктер кошумча симптомдорду да көрсөтүшөт:

- электрондук почтаны дайыма текшерип турууга обсессивдүү каалоо; кийинки онлайн сессияны күтүү;

- Интернетте өткөргөн убактысын көбөйтүү;
- Интернетте сарпталган акчанын көлөмүн көбөйтүү.

Негизинен, сетеголиктер булар дүйнөлүк желеге жакында эле кирүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон, жаңы келген адамдар жана алар анын бардык мүмкүнчүлүктөрүн иш жүзүндө сынап көрүүгө дилгир.

Убакыттын өтүшү менен, мындай колдонуучулар акырындык менен тармакка "муздап" жана ал жерде аз убакыт өткөрө башташат. Бирок кээ бир учурларда интернетке ашыкча кумарлануу көз карандылыкка айланып, жагымсыз кесепеттерге алып келиши толук мүмкүн [12]. Компьютерге болгон көз карандылыктын дагы бир түрү – хакерлик. Хакерлик - бул баалуу системаларга жетүү жана аларды башкаруу үчүн маалыматты шыктануу менен издөө жана аны андан ары пайдалануу менен мүнөздөлгөн иш. Көбүнчө, адамдар социалдык көндүмдөрдүн жетишсиз өнүгүшүнүн ордун толтуруу максатында өспүрүм куракта хакерлерге айланышат [10]. Бул көрүнүшкө арналган бир нече изилдөөлөрдө (Дж. Марков, К. Хефнер ж. б.) хакерлердин жеке жана моралдык-укуктук чөйрөлөрүнүн өнүкпөгөндүгү алардын тыюу салынган жана ачыктан-ачык кылмыштуу аракеттери менен далилденет деп белгиленет. Алар: асоциализм, чектелген кызыкчылыктар, фанатизм менен мүнөздөлөт. Мунун баары хакердикти өспүрүмдүн инсандык өнүгүүсүндөгү терс багыт катары кароого мүмкүндүк берет. Окумуштуулар өспүрүмдүн инсандыгына мүнөздүү болгон компьютердик көз карандылыктын калыптануу механизмдерин аныкташкан [2]. Биринчи механизм - бул өспүрүмдүн күнүмдүк кыйынчылыктардан жана көйгөйлөрдөн арылууга болгон муктаждыгына негизделген чындыктан баш тартуу. Реалдуулуктан качуу жөн гана коомдон же коомдон кетүүнү эмес, тескерисинче реалдуу дүйнөдөн кетип, аны виртуалдык реалдуулукка алмаштырууну камтыйт. Компьютердик көз карандылыктын калыптанышынын экинчи механизми – бул өспүрүм куракка мүнөздүү роль ойноо. Өспүрүмдөрдү тууроого болгон каалоо кандайдыр бир себептерден улам чыныгы жашоодо канааттандыра албаган муктаждыктарын канааттандырууга мүмкүндүк берет. Ролдук оюндарга катышуу менен ал аң-сезимдүү түрдө кандайдыр бир ролду (апа, ата, чоң эне же чоң ата) алат, ошону менен аны курчап турган дүйнөнү түшүнүүгө болгон аң-сезимсиз абалдын муктаждыгын канааттандырат.

Бала чоңойгон сайын ролдук оюндарды интеллектуалдык оюндарга алмаштырат, бирок дагы эле башка адамдын ролун алуу зарылчылыгы сакталып кала берет. Ал эми компьютердик оюндун аркасында өспүрүм бул муктаждыкты өзүнө керектүү деңгээлде канааттандыра алат. Мулик Е.О. жана Коломиец А.А. белгилегендей, бул механизмдер адамдын аң-сезимине жана оюн иш-аракетинин мотивациясынын мүнөзүнө көз каранды эмес. Белгилүү бир компьютердик оюн менен биринчи жолу таанышкандан кийин өспүрүмдө оюнга болгон көз карандылык пайда болуп, анын негизинде компьютердик көз карандылык пайда болот [11].

Учурдагы изилдөөлөрдүн жыйынтыгын жалпылап, 2001-жылы Р.Дэвис интернетти патологиялык колдонуунун когнитивдик-турумдук моделинин версиясын сунуштаган, анда ал Интернетке көз карандылыктын эки формасын аныктаган:

1. Интернетти спецификалык патологиялык колдонуу (Specific Pathological Internet Use); Биринчи форманы Дэвис Интернеттин кандайдыр бир спецификалык функциясына (онлайн секс кызматтары, онлайн аукциондор, акцияларды онлайн сатуу ж.б.) көз карандылык катары сүрөттөгөн.
2. Экинчи форма, анын пикири боюнча, Интернетти адистештирилбеген, көп максаттуу ашыкча колдонуу жана так максаты жок интернетте көп убакытты өткөрүүнү

камтыйт жана көбүнчө интернеттин социалдык аспектилери менен байланышкан [6]. Мисалы, баарлашуу, ар кандай социалдык тармактар, электрондук почтага көз карандылык.

2009-жылы орус психологу Дрепа М.И. Интернетке көз карандылыктын төмөнкү түрлөрүн аныктаган:

1. Обсессивдүү веб-серфинг (маалыматтын ашыкча жүктөлүшү) – дүйнөлүк желеде чексиз саякаттоо, маалымат издөө;
2. Виртуалдык баарлашууга жана виртуалдык тааныштарга көз карандылык – кат алышуунун чоң көлөмү, чат бөлмөлөрүнө, веб-форумдарга дайыма катышуу, Интернетте тааныштардын жана достордун ашыкча болушу;
3. Оюнга болгон көз карандылык – тармак аркылуу компьютердик оюндарды ойноого болгон обсессивдүү кумарлануу;
4. Обсессивдүү каржылык муктаждык - онлайн кумар оюндары, интернет дүкөндөрүндө ашыкча сатып алуулар же онлайн аукциондорго дайыма катышуу;
5. Интернет аркылуу кино көрүүгө көз карандылык;
6. Киберсексуалдык көз карандылык – бул порно сайттарга баруу жана киберсекс менен алектенүү [6].

Бул классификация албетте маанилүү жана актуалдуу болуп саналат. Бирок, М.И. Дрепа атаган Интернетке көз карандылыктын 6 түрүн Р. Дэвис когнитивдик жүрүм-турум моделинде аныктаган эки түргө айкалыштырууга болот. Ошентип, бүгүнкү күндө Р.Дэвис тарабынан Интернетке көз карандылыктын классификациясы эң оптималдуу болуп саналат жана Интернетке көз карандылыктын заманбап абалын олуттуу түрдө чагылдырат деп айта алабыз. Белгилей кетсек, изилдөөчүлөр компьютерде иштөөнүн терс гана эмес, оң көрүнүштөрүн да аныкташкан. Мисалы, көптөгөн компьютердик оюндар билим берүүчү, логиканы, көңүл бурууну, ой жүгүртүүнү, эс тутумду өнүктүрүүчү, ал эми интернет пайдалуу жана кызыктуу маалыматтын булагы боло алат.

Ошентип, биз акылга сыярлык чектерде компьютерде иштөө адам үчүн пайдалуу болушу мүмкүн экенин көрүп жатабыз. Бирок, компьютерде өткөргөн убакыт уруксат берилген нормадан ашып кеткенде, көз карандылык жана мүмкүн болушунча көп убакыт өткөрүү зарылчылыгы пайда боло баштайт. Компьютерге болгон көз карандылык адамдын төмөнкү социалдык сапаттарына эң көрүнүктүү терс таасирин тийгизүүдө: достук, ачыктык, баарлашууга умтулуу жана боорукердик сезими. Катуу компьютердик көз карандылыкта инсандын социалдык байланыштарынын күчтүү деградациясы жана натыйжада адамдын социалдык дезадаптациясы байкалат. Социалдык байланыштардын деградациясы өспүрүмдүн объективдүү реалдуулукту виртуалдык реалдуулукка толук алмаштыруусунун натыйжасында өнүгөт. Социалдык дезадаптациянын жана виртуалдык реалдуулук дүйнөсүнө тереңдеп кирүүнүн фонунда ашыкча агрессивдүүлүк жана антисоциалдык жүрүм-турумдун ар кандай түрлөрү да пайда болушу мүмкүн экендигин эске алуу зарыл [8].

Ошентип, кыскача айтканда, компьютердик көз карандылык деп адамдын компьютерде убакыт өткөрүүгө болгон патологиялык көз карандылыгын, кандай болбосун компьютер менен байланышкан ресурстарды колдонууга болгон каалоосун түшүнөбүз деп айтуу керек. Ошондой эле, изилдөөнүн жүрүшүндө биз компьютердик көз карандылыктын түрлөрүн (когнитивдик, оюндук, коммуникативдик) жана анын калыптануу механизмдерин өспүрүм куракка эң актуалдуу болгондугун (чындыктан четтөө, роль ойноо) аныктадык.

Адабияттар:

1. Бабаев Ю.Д., Войскунский А.Е. Жаңы маалыматтык технологиялар жана таланттын көйгөйлөрү: Интернетте гуманитардык изилдөөлөр / Ю.Д. Бабаев. – Москва, 2010.
2. Бабаев Ю.Д., Войскунский А.Е., Смыслова О.В. Интернет: Жеке таасир: Интернеттеги гуманитардык изилдөөлөр / А.Е. Войскунский. – Москва, 2011.
3. Венгер А.Л. Психикалык өнүгүүнүн индивидуалдык өзгөчөлүктөрү жана өнүгүү психологиясынын практикалык милдеттери / А.Л. Венгер. – Москва, 2010.
4. Воикуновский А.Е. Интернет – психология илиминдеги жаңы изилдөө багыты / А.Е. Воикуновский // Москва мамлекеттик университетинин жалпы психология кафедрасынын илимий жазуулары. – Москва, 2002. – №1.
5. Гордеева А.В. Компьютердик оюндарга болгон ынтызарлык: психологиялык аспект / А.В. Гордеева - Краснодар, 2013.
6. Дрепа М.И. Билим. Түшүнүү. Көндүм: Интернетке көз карандылык заманбап психологиядагы илимий ой жүгүртүүнүн объектиси катары. 2009. [Электрондук ресурс] - URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/internetzavisimost-kak-obekt-nauchnoy-refleksii-v-sovremennoy-psihologii>.
7. Короленко Т.П. Кырсыктын жети жолу: азыркы дүйнөдөгү кыйратуучу жүрүм-турум / Т.П. Короленко, Т.А.Донских. – Новосибирск, 2010.
8. Кочина М.Л., Подригало Л.В., Синайко В.М., Яворский А.В. Компьютердик оюндар жана алардын балдардын жана өспүрүмдөрдүн ден соолугуна тийгизген таасири / Л.В. Подригало, В.М. Синайко // Психоневрологдор. – 2011. - №1.
9. Лебедев И.Б., Филатова Т.П. Укук коргоо органдарындагы психопедагогика: Кибернетикалык кумар оюндарына көз карандылык өспүрүмдөрдүн кылмыштуу агрессиясын психологиялык изилдөөнүн жаңы багыты болуп саналат. 2013. [Электрондук ресурс] - URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/kiberneticheskayaludomaniya-novaya-oblast-psihologicheskikhissledovaniy-kriminalnoyagressii-podrostkov>.
10. Марков Дж., Хефнер К. Хакерлер / Дж. Марков, К. Хефнер. – Киев, 2006.
11. Мулик Е.О., Коломиец А.А., Мулик Ю.В. Өспүрүмдөрдөгү компьютердик көз карандылыктан келип чыккан чек ара психикалык бузулуулар: илимий симпозиумдун материалдары / Э.О. Мулик. – Москва, 2003.
12. Разумова Т. Компьютердик уу. / Т.Разумова // Илим жана жашоо. – 2002. - № 6.
13. Фролов В.А. Жогорку класстын окуучуларынын виртуалдык көз карандылыгын алдын алуу үчүн педагогикалык шарттар / В.А. Фролов. – Москва, 2010.
14. Фромм Э. Эркиндиктен качуу / Э. Фромм. – Москва, 1995.